

Тыва Республиканын Сут-Хол кожууннун
муниципалдыг бюджеттиг ниити билиг албан чери
Ооржак Т-Б. А. аттыг Алдан-Маадыр ортумак ниити билиг школазы

Тыва дыл башкыларынын
методиктиг каттыжышкынынга
чугаалажып корген

Протоколдун дугаары _____
 « 28 » август 2023г.
 М.К. удуртукчузу:
Сергей Ооржак Е.Ч./

Чопшээрешкен:
 Директорнун ооредилге-
 кижизидилге талазы-биле
 орадакчызы

Сарыглар С.С.
 « 29 » август 2023 ч.

Бадыладым:

Школанын директору

Ондар Е.Ы.

Дужаалдын дугаары 60

« 1 септембер » 2023 ч.



Ажылчын программа

<u>тыва дугаа</u>		
2023-2024		
<u>5</u>	ооредилге чылы	<u>102</u>
кказы	неделяда келир шагы	чылда эртер шагы

Тургускан: Ондар Айна
Викторовна
 Категориязы: I

Тайылбыр бижик

Тыва Республиканын ооредилге, эртем яамызынын болгаш Национал школа хогжудер институттун сумелээни тыва дылга ооредилге программасы.
Авторлары: Е.М Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А. Сарыглар, Ч. М. Түлюш. Кызыл, 2022

Ооредилге ному: Е.М Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А. Сарыглар, Ч. М. Түлюш. Тыва дыл 5 класс Кызыл, 2022.

5-ки класска тыва дыл эртемнин утказы болгаш тургузуу:

Школага тыва дыл эртемин ооредиринин программасында лексика, фонетика, орфография, графика, орфоэпия, сос тургузуу сос чогаадылгазы, морфология, орфография, чугаа кезектери: чуве аттары, демдек ады, синтаксис.

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, морфология, синтаксис кезектерин чангыс эвес, ангы-ангы класстарга чадаланчак кылдыр ооредири кордунген.

5-ки класска тыва дыл эртемин 4 класска ооренип эрткен чуулдеринин дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы оореникчилернин 4 класстын торээн дылынга чуну эрткенин кандыг мергежилдер болгаш чанчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

2. Оореникчилернин билиинин деннелинге негелделер

- тыва дыл кырынга бодунун бодалын чугаанын аас болгаш бижимел хевиринге шын, билдингир, чараш, частырыг чок чугаалап билир ужурлуг;
- орфографиянын болгаш пунктуациянын дурумнерин канчаар ажыглаанын тайылбырлап билир;
- ажык болгаш ажык эвес уннерни ылгап билир;
- состернин лексиктиг уткаларынын аайы-биле чангыс болгаш хой, кожурген уткалыг; аразында синоним, антоним, омоним харылзааларлыг деп ылгаары;
- сос тургузуун сайгарып, сос чогаадылганын кол арглаларын билири;
- чугаа кезектерин танып билир, домакка ролон тодарадып, морфологтут сайгарылганы кылып билири;
- чугаа уннерин бижикке шын илередип билири;
- дыннаан чулуунун утказын тода дамчылдып билири;
- состу уткалыг кезектерге частырыг чок чарып билири;
- созуглелдин ангы-ангы жанрлары, словарьлыг статьялар, таблицалар болгаш схемалар-биле ажылдап билири;

- билип алган чуулун шын сайгарып, туннелдерни ундурери;
- номнарда болгаш словарьларда бижээн чуулдернин, хайгааралдар туннелинде унуп келген чуулдернин аразында карышкактарны эскерип билири;
- салдынган айтырыгга шын харыылап билири;
- бодунун бодап турар чуулун бадыткан билири;
- бодунун кылган ажылдарынын туннелдерин коргузуп билири.

3.Тыва дылды өөредириниң сорулгалары

ооредиглиг:

- тыва дылдың билиглерин шингээдип алып, номчаан болгаш дыңнаан чүүлүнүн кол бодалын илередип билир;
- уругларның сөс-домаан байыдар болгаш грамматиканың өске-даа хевирлерин чугаа-домаанга ажыглап шыдаар;
- шингээдип алган аргаларын болгаш билиглерин херек кырында амыдыралга ажыглаары

кижизидилгелиг:

- хамааты мөзү-шынар болгаш төрөөн чуртунга ынак болурунга кижизидер, төрөөн дылынга ынак, төрөөн дылын, чүдүлге-сүзүглелин үнелээри дег медресе билиринге, чугаалажып билиринге болгаш төрөөн дылынга даянып тургаш, өске-даа эртемнерни чедишкинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартыр;

сайзырадыр:

- угаан-бодалын болгаш дыл-домаан сайзырадыр, медреселдиг, литературлуг дылдың нормаларын ажыглап тургаш, хостуг чугаалажып, бодунуң бодалын шын чугаалап билиринге чаңчыктырар;

4.Ооредилге планында тыва дыл эртемниниң туружу болгаш ролю.

Амгы үеде тыва дыл Тыва Республиканың күрүне дылы болбушаан, тыва чоннуң төрөөн дылы бооп чоруур. Өөреникчилерни дылга өөредири оларның долгандыр турар бойдуска болгаш ниитилелге хамаарылгазын база үзел-бодалдарын хевирлээр. Оон аңгыда төрөөн дыл эртеми уругларның логиктиг боданыышкынын, дыл-домаан сайзырадыр.

Өөредилге программазы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарынын кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Тыва дыл кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер, өөредилге номнарында бердинген мергежилгелерниң сөзүглелдери чечен чогаалдардан алдынгылаан.

5.Эртемни ооренген соонда туннелдер.

Ооредилгенин бот-тускайлан туннелдери оореникчинин узел-бодалын боду тодарадып, боду сайзырадып, боду углап билиринче, ооредиринин чугулазын, чаа билиглер шингээдип алырын медеделдии-биле угаап билиринче, хой чоннарнын аразынче хууда болгаш хамааты туружун быжыглап, амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандыраынче угланган болур.

Предметтиг туннелдер кижинин ажыл-херээнин дараазында байдалдарынче: тыва дыл эртемнин спецификазын медедеп билип алырынче, чаа билиглерни чедип алырынын янзы-буру аргаларын ажыглап шингээдиринче, теориялыг билиглерни амыдырал-биле холбап оредиринче, эстетиктиг корушту хевирлээринче угланган болур.

Чугаалааары:

- шын чугаалап билири;
- оске кижинин чугаазын ангы-ангы аргалар дузазы-биле дамчыдып билири;
- кандыг-бир дыннадыг азы бижимел ажыл-биле аудитория мурнунга чугааланып билири;
- кижилер-биле чугаалажып тура, чугаанын нормаларын шын сагыыры.

Дыннаары:

- чугаалажып турар кижизинин чугаалаар деп турар чуулунун сорулгазын тодарадып билири;
- тонген болгаш тонмээн бодалдарны илередип билири;
- айтырыгны шын салып база дыннап билири;
- чуве чугаалап турар кижинин состери биле анаа оске кижинин дамчытканы состерин ылгап билири.

Номчууру:

- ангы-ангы аргаларнын дузазы-биле бижип коргускен авторнун состери биле чугааны дамчыткан кижинин состерин, оон иштинде доора чугааны ангылап билири;
- созуглелде бодунун билбези состерни тодарадып билири база оларны оске состер-биле солуп билири;
- янзы-буру словарьлардан медээни тып билири, оон утказын делгеренгей кижизидери;
- дылдын тывылган тоогузу болгаш олон амгы уеде байдалды, сайзыралы-биле таныштырары;
- дылдын адырларын бот-боттарындан ылгап билир кылдыр билиндирери;
- янзы-буру грамматиктиг сайгарылгаларны (бодун домактын долу синтаксис-морфологтуг сайгарылгазын; сос тургузуунга сайгарылганы; состун фонектиктиг сайгарылгазын) практика кырында кылып билир кылдыр чанчыктырары;

- орфографтыг болгаш пунктуастыг дурумнерни оореникчилерге ханы шингээтирери;
- аас болгаш бижимел чугааны эки шингээдип алырынга идигни бээри.

Метапредметтиг туннелдер оореникчилерге тыва дыл эртемнин оске эртемнернин теория-практиктиг билиглери
 -биле чергелештир ооредиринче, ооредиринин бот-тускайлан, коммуникативтиг(харылзаа тудуп, чугаалажып билирин)
 Регулятивтиг(бот-тускайлан угланыышкынныг), чаа билип алырынын аргаларын шингээттиреринче угланган болур.

6.Оореникчилернин билиинин туннелдерин унелээри

Оореникчилернин билиин дараазында туннелдер езугаар унелээр:
 -дылдын грамматиктиг, лексиктиг, орфоэптиг, орфографтыг, пунктуастыг нормаларын билир;
 -дылдын тургузуунун дугайында кол билиглери шингээдип алганы: фонетиктиг, лексиктиг, грамматиктиг болгаш созуглелдин тургузуун билирин коор.

7. Ооредилге-методиктиг комплекс:

Авторлары: Ш.Ч. Сат, А.К. Ойдан-оол, Н.Д. Сувандии. Кызыл, 2008

1. Ооредилге ному. К.Б. Доржу., Н.Д. Сувандии., А.Б. Хертек., Б.Ч. Ооржак., Ч.А. Сарыглар., М.В. Бавуу-Сюрюн. Тыва дыл 5 класс. Кызыл, 2014г.
1. К.Б. Март-оол. 1) Методиктиг сумелер. Тыва дыл 5 класс;
 2) Дидактиктиг материал. Тыва дыл. 5-6 класс
2. С.Т-С. Ооржак, М.Ч. Ооржак. 1) Диктантылар чыындызы. 5-9 класс;
 2) Эдертиглер чыындызы. 5-9 класс
3. Ангы-ангы таблицалар болгаш схемалар, сюжеттиг чуруктар.
4. Янзы-буру словарьлар болгаш созуглелдер.
5. Тыва дылдын шинчээчилеринин эртем ажылдары

№	Темалары	Шагы	Хуну		Тайылбыр
			Факт	Корр	
1	1-4 класстарга ооренген чуулдеринге катаптаашкын. Чугаа кезектери. Сос каттыжыпшыны болгаш домак.	1			
2	Чугаанын болур байдалы. Чугаанын стильдери.	1			
3	Төрээн дыл-чоннуң эртинези. Дыл – кижилерниң харылзажыр чугула чепсээ. Төрээн дыл- чоннуң чон бооп артарының үндезини. Тыва дылды өөренириниң ужур-дузазы.)	1			
4	Дыл эртеми болгаш ооң адырлары. Тыва дыл эртеминиң кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглаары. Чугааның янзылары.	1			
5	Диктант «Дуза».	1			
6	Фонетика дугайында билиг: Үн – дылдың эң бичии кезии. Чугаа органнары болгаш чугаа үннериниң тургустунары.	1			
7	Артикуляция. Үннерниң утка ылгаар хүлээлгелери (пынарлары). Фонетиктиг транскрипция болгаш ооң чамдык демдектери.	1			
8	Ажык үннерниң бөлүктээшкени: Кыска болгаш узун ажык үннер.Өк-биле адаар ажык үннер.	1			
9	Кадыг болгаш чымчак ажык үннер.				
10	Ажык үннерниң аяннажылгазы (сингармонизм).	1			
11	Эрин-биле адаар болгаш эрин-биле адавас ажык үннер.	1			
12	Ажык эвес үннерниң бөлүктээшкени: Күштүг болгаш кошкак ажык эвес үннер.	1			
13	Аяар ажык эвес үннер.	1			
14	Ыыткыр болгаш дүлей ажык эвес үннер.	1			
15	Сөске ажык эвес үннерниң каттыжар чурумуболгаш дөмейлежири.	1			
16	Ийи ажык үн аразынга дүлей ажык эвес үннүң ыыткыр үн-биле солчуру. Сөстүң фонетиктигсайгарылгазы.	1			

17	Слог болгаш ооң хевирлери (ажык, хаалчак).Тыва дылда ударение.	1			
18	Интонация. Орфоэпия дугайында билиг. Тыва дылда шын адалганын дүрүмнери.	1			
19	Катаптаашкын	1			
20	Хыналда ажыл	1			
21	Алфавит болгаш ооң ужур-дузазы. Тыва алфавиттин төөгүзү. Кириллицага үндезилээн тыва алфавит. Ниитилел амыдыралынга бижиктин ужур-дузазы	1			
22	Орфография дугайында билиг.	1			
23	Ч.с Эдертиг. Допчулал хевирге «Адыг оолдарынын эжингени»	1			
24	Частырыглар-биле ажыл. Созуглел.	1			
25	Ажык эвес үннернин үжүктөрүн дакпырлап бижири.	1			
26	Й үннүг үжүктөрлиг (я,е,ё, ю.) сөстөрнү шын бижири. Сөс эгезинге т-д, п-б деп үннернин үжүктөрүн шын бижири.	1			
27	Кадыг (ь) болгаш чымчак (ь) демдектерни сөске ажыглаары.	1			
28	Хыналда ажыл.	1			
29	Сос тургузуу болгаш сос чогадылгазы. Морфемика – дыл эртемнин кезээ.	1			
30	Кожумактарнын вариантылыг болуру	1			
31	Состун дазылы.	1			
32	Состун чогадылга кожумактары.	1			
33	Торел состер.	1			
34	Дос дугайында билиг.	1			
35	Хевир тургузар кожумактар.	1			
36	Оскертилге кожумактары.	1			
37	Морфологтук (кожумактыг) арга.	1			
38	Синтаксистиг арга.	1			
39	Хураангайлаан состер.	1			
40	Хыналда ажыл.	1			
41	Лексикология – дыл эртемнин кезээ. дугайында билиг.	1			
42	Сос болгаш оон лексиктиг утказы.	1			
43	Чангыс болгаш хой уткактыг состер.	1			
44	Состернин дорт, доора болгаш кожурген уткалары.	1			
45	Омонимнер дугайында билиг.	1			
46	Омонимнер, оон хевирлери.	1			
47	Синонимнер дугайында билиг.	1			
48	Антонимнер.	1			

49	Табу болгаш эвфемизмнер.	1			
50	Тывылган угунун аайы-биле тыва дылдын лексиказы (нити турк лексика, оске дылдардан улегерлээн лексика: моол, кыдат, товут, орус болгаш оске дылдардан)	1			
51	Ажыглалынын аайы-биле тыва дылдын лексиказы. Ниити ажыглалдын состери. Кызыгаарлыгажыглалдын состери: диалектизмнер, мергежилсостериболгаш терминнер.	1			
52	Ховар ажыглалдын состери: эргижирээн состер (историзмнер, архаизмнер), чаа состер (неологизмнер). Жаргонизмнер.	1			
53	Хуу аттар (ономастика), оларнын янзылары (топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер болгаш космонимнер).	1			
54	Фразеология – дыл эртемнин кезээ. Фразеологизмнер дугайында билиг.	1			
55	Фразеологизмнернин кол демдектери болгаш утказы.	1			
56	Фразеологизмнер азы быжыг сос каттыжышкыннары.	1			
57	Катаптаашкын	1			
58	Хыналда ажыл. Диктант «Делгелге».	1			
59	Синтаксис – дыл дугайында эртемнин кезээ. Пунктуация дугайында билиг. Бижик демдектери болгаш оларнын хулээлгелери.	1			
60	Сос каттыжышкыннары. Сос каттыжышкыннарынын дугайында билиг.	1			
61	Сос каттыжышкынында озек болгаш чагырткан сос.	1			
62	Домак. Бодуун домак дугайында билиг.	1			
63	Чугаалаар сорулгазынын аайы-биле домактарнын хевирлери (медээ, айтырыг, кыйгырыг домактары). Алгы дома.	1			
64	Домактын грамматиктиг ооргазы (предикаттыг тову). Тургузуунун аайы-биле домактарнын янзыларынын (ийи чугула кежигуннуг (ийи составтыг) болгаш чангыс чугула кежигуннуг (чангыс составтыг) делгеренгей эвес болгаш делгеренгей, нарынчыттыг болгаш нарынчыттынмаан, долу болгаш долу эвес дугайында нिति билиг).	1			
65	Хыналда ажыл.	1			
66	Морфология – грамматиканын бир кезээ.	1			
67	Чугаа кезектери. Чуве ады. Чугаа культуразы	1			
68	Чуве адынын чогаадылгазы	1			
69	Чуве аттарынын бичеледир, чассыдар хевирлери	1			
70	Чуве аттарынын саны	1			
71	Чуве адынын хамаарылга хевири, оон кожумактарын шын бижири	1			
72	Улегерлеп алган чуве аттарынын хамаарылга кожумактарын шын бижири	1			
73	Чуве адынын падежтери. Адаарынын падежи	1			
74	Хамаарыштыларынын падежи. Чуве аттарынын	1			

	домакка тодарадылга болуру				
75	Бээринин падежи. Чувe аттарынын домакка немелде, байдал болуру	1			
76	Онаарынын падежи. Чувe аттарынын домакка немелде болуру	1			
77	Турарынын падежи. Чувe аттарынын домакка немелде, байдал болуру	1			
78	Уннеринин падежи. Чувe аттарынын домакка немелде, байдал болуру	1			
79	Углаарынын падежи. Чувe аттарынын домакка немелде, байдал болуру	1			
80	Орус дылдан улегерлээн состернин падеж, сан кожумактарын шын бижири.	1			
81	Чувe адынын морфологтуг сайгарылгазынын чурумун ооренири.	1			
82	Демдек ады. Оон утказы болгаш синтаксистиг хулээлгелери.	1			
83	Демдек аттарынын темалыг болуктери.	1			
84	Демдек адынын чогаадылгазы. Морфологтуг арга.	1			
85	Демдек адынын чогаадылгазы. Синтаксистиг арга.	1			
86	Демдек адынын болуктери. Шынарнын демдек аттары.	1			
87	Шынарнын демдек ады, оон чадалары. Ойунде чада. Кошкадыр чада.	1			
88	Шынарнын демдек ады. Куштелдирер чада.	1			
89	Хамаарылганын демдек ады.	1			
90	Демдек адынын синтаксистиг хулээлгелери.	1			
91	Демдек адынга туннел катаптаашкын.	1			
92	Сан ады. Утказы, грамматиктиг демдектери.	1			
93	Сан адынын тургузуу. Бодуун, нарын, каттышкан.	1			
94	Сан аттарынын болуктери.	1			
95	Ч.с Чогаадыг «Удавас чай келир».	1			
96	Тыва дылда хемчег илередир чамдык состернин ажылгалы.	1			
97	Сан адынга туннел катаптаашкын.	1			
98	Диалог. Аас чугаанын хевирлери: айтырыг-харыы, сонуургалын оттуруп чугаалажыры.ю бодал солчуру. Монолог: тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын.	1			
99	Катаптаашкын. Фонетика. Орфоэпия. Лесика болгаш фразеология.	1			
100	Синтаксис. Пунктуация.	1			
101	Хыналда ажыл.	1			
102	Туннел кичээл	1			

